

SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI VE DEMOKRATİK TOPLUMDA GEREKLİLİK İLKESİ: AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Zeynep HAZAR*

ÖZET

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına göre siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılabilmesi, söz konusu özgürlüğe yapılan müdahalenin kanuni olması, meşru bir amaç için yapılmış olması ve demokratik bir toplumda gerekli olması durumunda mümkündür. Mahkeme'nin yaptığı incelemenin son ve en belirleyici kısmı müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığıdır. Siyasi partilerin sınırlandırılmasında demokratik toplumun anlamı; siyasi partilerin tüzük ve programları ülkenin mevcut anayasal sistemi ile çatışsa dahi farklı fikirlerini ifade edebilmesi, ifade özgürlüklerini kullanırken açık ya da örtülü bir biçimde şiddete övgü ve teşvikte bulunan siyasi partilerin kapatılabileceği ve son olarak demokrasiye aykırı, demokrasinin yok edilmesini amaçlayan ve düzenlenen hak ve özgürlükleri tanımayan siyasalar ileri süren siyasi partilerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin korumasından yararlanamayacağıdır. Ayrıca yapılan müdahale ölçülü olmalı ve bastıran bir toplumsal ihtiyaca cevap vermelidir. Demokratik toplumda gereklilik incelemesi ile aynı zamanda ulusal güçler ve Avrupa kamu düzeni ile bireylerin menfaatleri ve demokratik bir devletin sorumluluğu dahilinde olan menfaatler arasındaki çatışmanın dengelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi parti özgürlüğü, siyasi partilerin kapatılması, demokratik bir toplumda gereklilik, bastıran bir toplumsal ihtiyaç, ölçülülük.

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, zeynephazar@gazi.edu.tr. (Geliş Tarihi : 19.09.2017 – Kabul Tarihi : 03.01.2018)

DISSOLUTION OF POLITICAL PARTIES AND THE PRINCIPLE OF NECESSITY IN A DEMOCRATIC SOCIETY: A STUDY WITHIN THE SCOPE OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT

In the European Court of Human Rights' case law, the freedom of political association can be restricted only if an interference in question is prescribed by law, made for the interest of legitimate aim and necessary in a democratic society. The last and the most important part of the Court's examination is the determination of whether this interference is necessary in a democratic society or not. The meaning of "democratic society" within the context of the restriction of political parties is that the political party can express different ideas even if there is a conflict between the constitution or the programme of a political party and the political system of a country; political parties whose leaders and members incite to violence clearly or implicitly can be dissolved, and lastly, political parties which put forward a policy that fails to respect democracy or which is aimed at the destruction of democracy and the flouting of the rights and freedoms recognised in a democracy cannot lay claim to the Convention's protection. Also, the interference must meet a pressing social need and must be proportionate. By the examination of the necessity of the interference in a democratic society, the Court also aims to achieve a balance between the domestic and European powers, and the conflicting interests of individuals and the interests implied in the responsibilities of the governments in democracy.

Keywords: Freedom of political association, dissolution of political parties, necessity in a democratic society, a pressing social need, proportionality.

GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine¹ göre siyasi parti özgürlüğü demokrasinin olmazsa olmazı olan ifade özgürlüğü ile yakından ilgili ve bu bakımdan demokratik toplumun vazgeçilmez bir unsurudur. Zira Mahkeme örgütlenme özgürlüğünü ifade özgürlüğünün bir unsuru olarak görmüş, ifade özgürlüğüne verdiği önemi de birçok kararında vurgulamıştır². Buna göre ifade özgürlüğü demokratik toplumun asli temellerindedir; bu, toplumun ilerlemesinin ve her bireyin kendini gerçekleştirmesinin temel koşullarından birini oluşturur³. Bu bakımdan siyasi parti özgürlüğü ile ifade özgürlüğü arasındaki bağ göz ardı edilemez niteliktedir. Zira demokratik rejimlerde, iktidar serbest ve adil seçimler sonucunda belirlenir. Belirli görüşler etrafında kümelenen halk kesimlerinin iktidarı ele geçirmek için çabaladığı bu süreç ancak siyasi partiler aracılığıyla “serbest” ve “adil” olabilecektir⁴. Nitekim 1982 Anayasasının 68. maddesinin 2. fıkrasında siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanmıştır.

Genel anlamda örgütlenme özgürlüğü ifade özgürlüğünün kapsamı içinde yer almakla birlikte AİHS sisteminde örgütlenme özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ile aynı maddede ve başlı başına bir hak olarak düzenlenmiştir. Sözleşmenin 11. maddesine göre;

*“Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir.”*⁵

Sivil örgütlenmenin tipik şekli “dernek” olduğundan, örgütlenme özgürlüğünün odağında dernek kurabilme ve bu çerçevede faaliyet yapabilme yer alır⁶. Bununla birlikte AİHS’in 11. maddesinde açık bir biçimde ifade

1 Buradan sonra Mahkeme olarak kullanılacaktır.

2 bkz. **Lingens v. Avusturya**, BN. 9815/82, KT. 8.07.1986; **Şener v. Türkiye**, BN. 26680/95, KT. 18.07.2000; **Thoma v. Lüksemburg**, BN. 38432/97, KT. 29.03.2001; **Maronek v. Slovakya**, BN. 32686/96, KT. 19.04.2001; **Dichand ve diğerleri v. Avusturya**, BN. 29271/95, 26.02.2002.

3 **Macovei, Monica** (2001) İfade Özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. Maddesi’nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, İnsan Hakları El Kitapları, No: 2, s. 8.

4 **Uygun, Oktay** (2014) Devlet Teorisi, İstanbul, On iki Levha Yayıncılık, s. 630.

5 <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf>, s. 11, s.e.t. 3.11.2016.

6 **Erdoğan, Mustafa** (2012) İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, Orion Yayınevi, s. 228.

edilmiş olmasa da Mahkeme siyasi partilerin de bir örgüt sıfatıyla bu maddenin korumasından faydalanacağını belirtmiştir⁷. Nitekim Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve diğerlerinin Türkiye'ye karşı yaptığı başvuruda, Türk hükümetinin 11. maddenin siyasi partilere uygulanamayacağı yolundaki iddiasını Avrupa İnsan Hakları Komisyon'u⁸ ve Mahkeme kabul etmemiş ve başvuruyu örgütlenme özgürlüğü açısından değerlendirmiştir. Mahkemeye göre sözleşmenin 11. maddesinin lafzi yorumu, siyasi partilerin bu maddeyi dayanak olarak alıp alamayacakları sorusuna ilk cevap niteliğindedir. Mahkeme bu bakımdan, 11. maddede "*sendika kurma hakkı da dahil olmak üzere, başkaları ile birlikte, örgütlenme özgürlüğü*"nden söz ediliyorsa da, burada "*dahil*" bağlacının, sendikaların örgütlenme özgürlüğünün kullanılabilmesi için örneklerden sadece biri olduğunu açıkça gösterdiğini belirtmiştir. Buna göre, bu hükümde, sendikaların anılmasıyla, Türk hükümetinin değerlendirmesinde olduğu gibi, sözleşmeyi hazırlayanların siyasi partileri 11. maddenin kapsamı dışında bıraktıkları sonucuna varılamaz⁹.

Mahkeme 11. maddenin lafzî yorumundan öte, siyasi partilerin demokrasinin işleyişindeki önemine atıfla da 11. maddenin kapsamına girdiğinden şüphe olmadığını belirtmiştir¹⁰. Ayrıca siyasi partilerin faaliyetleri, kolektif olarak ifade özgürlüğünün uygulaması anlamına geldiği için Sözleşmenin 10. maddesi çerçevesinde korunma talep etmeleri de söz konusu olabilecektir¹¹.

Mahkeme tarafından böylesine bir önem atfedilen siyasi parti özgürlüğü şüphesiz sınırsız değildir. Siyasi parti özgürlüğünün demokratik hayat için vazgeçilmezliği, devletin ve toplumun korunması için sınırlandırılması gerektiği gerçeğini değiştirmez. Diğer tüm özgürlükler gibi siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılması da kaçınılmaz bir zorunluluktur.

7 **Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) ve diğerleri v. Türkiye**, BN. 133/ 1996/ 752/ 951, KT. 30.01.1998, p. 24, 25; **Sosyalist Parti ve diğerleri v. Türkiye**, BN. 20/1997/804/ 1007, KT. 25.05.1998 p. 29; **Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) v. Türkiye**, BN. 23885/94, KT. 8.12.1999, p. 27.

8 Buradan sonra Komisyon olarak kullanılacaktır.

9 **TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı**, p. 24, 25.

10 **TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı**, p. 24, 25.

11 **TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı**, p. 43.

Çalışmamızda siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasında en ağır ve en son yaptırım olarak kabul edilen kapatılma tedbirinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları çerçevesinde nasıl ele alındığı, sınırlandırma konusunda Mahkeme'nin uyguladığı test ve demokratik toplumda gereklilik ilkesi bağlamında ele alınacaktır.

I. SİYASİ PARTİNİN KAPATILMASININ SÖZLEŞMEYE UYGUNLUĞU: MAHKEMENİN UYGULADIĞI TEST

Siyasi parti özgürlüğünün sahip olduğu bu önemle birlikte, Sözleşmede yer alan ve mutlak niteliğe sahip işkence yasağı, kölelik yasağı gibi birkaç hak ve özgürlük dışındaki tüm hak ve özgürlüklerde olduğu gibi, sınırlandırılması kaçınılmazdır. Mahkeme, Sözleşmenin özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını düzenleyen 8. maddesi, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesi, ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesi ve çalışmamızın konusunu oluşturan toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesi için aynı sınırlandırma testini uygulamaktadır. Mahkeme bu maddelerde düzenlenen hakların ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvuruda üç aşamalı bir inceleme yapmıştır¹²:

1. İncelemenin birinci aşaması şikayete konu olan olayın bahsi geçen dört haktan birinin kapsamı içinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Yani hükmün uygulanabilir olup olmadığına ilişkindir. Bu inceleme sonrasında olumlu bir sonuca ulaşılması durumunda ikinci aşamaya geçilebilecektir. Aksi halde başvuru reddedilecektir. Bu aşamada Mahkemenin konu bakımından yetkili olup olmadığı tespiti yapılmaktadır.
2. İncelemenin ikinci aşaması söz konusu haklara ilişkin yapılan bir işlem, eylem ya da alınan bir önlemin müdahale teşkil edip etmediğine ilişkindir. Bu inceleme sonrasında olumlu bir sonuca ulaşılması durumunda üçüncü aşamaya geçilebilecektir¹³. Aksi halde başvuru reddedilecektir.

12 **Gözübüyük, A. Şeref/ Gölcüklü, Feyyaz** (2013) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 331; **Pekel, Abdulkadir** (2016) Aile Hayatına Saygı Hakkı AİHM'in Geliştirdiği İlkeler Bağlamında Bir İnceleme, Ankara, Liberte Yayınları, s. 24.

13 Cumhuriyet Halk Partisi 2013 yılında, Anayasa Mahkemesinin hakkında verdiği mali

3. İncelemenin üçüncü ve son aşamasında ise vaki müdahalenin, söz konusu hakların düzenlendiği maddelerin ikinci fıkrası çerçevesinde haklılık kazanıp kazanmadığı incelenecektir. Bir müdahalenin haklı olup olmadığının belirlenmesi üç soruya verilecek olumlu cevap ile mümkün olacaktır:

- Müdahale kanunî midir?
- Müdahale söz konusu maddelerin ikinci fıkralarında düzenlenen meşru amaçlardan birine yönelik midir?
- Müdahale demokratik toplumda gerekli midir?

Müdahale kanuni değilse ihlal gerçekleşmiştir; ikinci ve üçüncü sorunun cevabı aranmayacaktır. Müdahale kanuniyse ancak meşru amaçlardan birine yönelik değilse ihlal gerçekleşmiştir ve üçüncü sorunun cevabı aranmayacaktır. İlk iki sorunun cevabı olumluysa son soruya geçilecek ve ihlalin haklı olup olmadığı müdahalenin demokratik toplumda gereklilik ilkesine uygun olup olmadığına göre belirlenecektir. Müdahale demokratik toplumda gereklilik ilkesine uygunsa ihlal gerçekleşmemiş olacak, aksi halde ihlal kararı verilecektir.

Siyasi partilerin kapatılması müdahalesine de aynı testi uygulayan Mahkeme, ifade özgürlüğüne ve siyasal söyleme verdiği önem nedeniyle son aşamada ayrıntılı bir değerlendirme yapıp karar vermektedir. Siyasi partilerin kapatılması başvurularında müdahalenin haklı olup olmadığına karar verilen bu son aşama önemi nedeniyle ayrı bir başlık altında ele alınmayı hak etmektedir.

yaptırım kararını gerekçe göstererek Sözleşmenin 11. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla Mahkeme'ye başvuru yapmıştır. Mahkeme, Hükümet'in Anayasa Mahkemesinin Anayasa'nın 69. maddesi ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 70 ila 77. maddelerine dayanarak siyasi partilerin gelirlerini ve harcamalarını incelemekle ve Siyasi Partiler Kanununda belirtilen yaptırımları uygulamakla görevli yüksek mahkeme olduğu ve söz konusu başvuruda bir müdahale olmadığı itirazını reddetmiştir. Mahkemeye göre sözleşmeciler devletler, siyasi partilerin mali durumlarını nasıl denetleyeceğine ve usulsüz harcamalar karşısında uygulayacakları yaptırımlara ilişkin oldukça geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Ancak, söz konusu takdir yetkisi sınırsız değildir ve bir siyasi partinin mali durumunun denetlenmesi partinin faaliyetlerini engellediğinde, bu durum örgüt kurma özgürlüğü hakkına müdahale teşkil edebilir, **Cumhuriyet Halk Partisi v. Türkiye**, BN. 19920/13, KT. 26.04.2016, p. 65, 70.

II. SİYASİ PARTİNİN KAPATILMASININ HAKLILIĞININ TESPİTİ

A. KANUNİLİK

Sözleşmenin resmi İngilizce metninde “*prescribed by law*¹⁴” şeklinde ifade edilen kanunilik kriterini, “*yasayla öngörülen*” ya da “*yasaya uygun olarak*” şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim resmi Türkçe çeviriye göre bu hüküm, “*Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen... dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz*¹⁵” şeklindedir. Bu ilkenin Mahkeme içtihadındaki anlamı müdahale teşkil eden eylem, önlem ya da işlemin ulusal hukukta yasal dayanağının bulunmasıdır. “*Kanunilik*” ilkesinin başka bir ifadesi ise “*hukukun üstünlüğü ilkesi ile bağdaşırılık*”tır¹⁶. Mahkeme birçok kararında, Sözleşme’nin 11. maddesinde yer alan “*yasayla öngörülme*” ifadesinin, sadece ihtilaf konusu tedbirin iç hukukta yasal bir dayanağının bulunmasını gerektirmediğini, aynı zamanda bu dayanağın yasa kavramının niteliklerini taşımasına atıf yaptığını vurgulamıştır. Kanun, ilgili kişiler tarafından erişilebilir olmalı ve kişilerin belirli bir eylemin doğurabileceği sonuçları, şartların izin verdiği ölçüde öngörebilmelerini ve davranışlarını düzenlemelerini; gerekirse uygun tavsiyeler ile birlikte sağlayacak şekilde yeterli kesinlikte formüle edilmiş olmasını gerekmektedir¹⁷. Ama Mahkemeye göre deneyimler, yasaların tesisinde mutlak kesinliğin elde edilmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir¹⁸. Bu nedenle Mahkeme her somut olaya göre ayrı bir değerlendirme yapacaktır.

14 Bkz. <http://www.echr.coe.int/documents/convention_ENG.pdf>, s. 12, s.e.t. 3.11.2016.

15 Bkz. <http://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf>, s. 11, s.e.t. 3.11.2016.

16 **Association Ekin v. Fransa**, BN. 39288/98, KT. 17/10/2001, p. 44; **Cumhuriyet Vakfı ve Diğerleri v. Türkiye**, BN. 28255/07, KT. 8.10.2013, p. 50.

17 Rusya Cumhuriyet Partisi kuruluşundan çok sonra yöneticilerini, temsilcilerini ve adresini değiştirmiş ve yapılan bu değişiklikleri ilgili resmi kuruma bildirmedeği gerekçesiyle kapatılmıştır. AİHM’e yapılan başvuruda Mahkeme, Rusya’nın Siyasi Partiler Kanunu ve Yasal Teşekküllerin Kaydı Kanununda siyasi partilerin kurumsal değişikliklerle ilgili bildirimde bulunmaları gerektiğine ilişkin hükmün belirsiz olması nedeniyle, söz konusu sınırlandırmanın yeterli ve açık bir yasal zeminin olmadığını belirtmiştir ve 11. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir, **Republican Party of Russia v. Russia**, BN. 12976/07, KT. 12.04.2011, p. 79, 85, 140. Kanunilik için ayrıca bkz.; **Leyla Şahin v. Türkiye**, BN. 44774/98, KT. 10.10.2005, p. 84; **Kruslin v. France**, BN. 11801/85, 24.04.1990, p. 27; **Vyrentsov v. Ukrayna**, BN. 20372/11, KT. 11.04.2013, p. 52; **Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine**, BN. 48408/12, KT. 02.01.2015, p. 80.

18 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, BN. 25803/04- 25817/04, KT. 30.06.2009, p. 56.

Diğer taraftan, Sözleşme'nin 8 ila 11. maddelerinde yer alan “*yasa uyarınca*” ve “*yasayla öngörülme*” sözcükleri konusunda Mahkeme, “*yasa*” kavramını her zaman, “*şekli*” anlamıyla değil, “*öz*” anlamıyla anladığını ve bu kavramın hem kanunlar hiyerarşisinde daha alt sıralarda yer alan hukuki metinleri¹⁹ ve Parlamento tarafından kendilerine verilen bağımsız kural koyma yetkileri uyarınca profesyonel düzenleyici organlar tarafından alınan düzenleyici tedbirleri kapsayan “*yazılı kanunu*”²⁰, hem de yazısız kanunu içerdiğini belirtmektedir²¹. Özetlemek gerekirse, Mahkemeye göre “*kanun*” yetkili mahkemelerin yorumladığı şekliyle yürürlükte olan hükümdür²². Mahkemenin yaptığı bu “*özerk*” yorum ile kanunilik kriteri başvuruçuların lehine olacak şekilde genişletilmiştir.

B. MEŞRU AMAÇLAR

Müdahalenin meşruluğunun ikinci aşaması söz konusu müdahalenin Sözleşmenin ilgili maddesinde düzenlenen meşru amaçlar ile uyumlu olup olmadığının tespitidir. Meşru amaçların bir kısmı 4 maddede ortak bir biçimde düzenlenmişken²³, bazıları yalnızca belirli bir hakkın sınırlandırılmasında meşru amaç olarak düzenlenmiştir²⁴. 11. maddenin ikinci fıkrasına göre ulusal güvenlik, kamu güvenliğinin sağlanması, kamu düzeninin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması örgütlenme ve toplantı özgürlüğünün sınırlandırılması için söz konusu olabilecek meşru amaçlardır. Diğer üç maddeden farklı olarak 11. maddenin 2. fıkrasının son cümlesi bir grup kamu görevlisine ilişkin daha kapsamlı sınırlandırmalar yapılabileceğini düzenlemiştir. Buna göre “*Bu mad-*

19 **De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium**, BN. 2832/66; 2835/66; 2899/66, KT. 18.06.1971, p. 93.

20 **Barthold v. Almanya**, BN. 8734/79, KT. 25.03.1985, p. 46.

21 **The Sunday Times v. Birleşik Krallık (no. 1)**, BN. 6538/74, KT. 26.04.1979, p. 47; **Kruslin v. Fransa**, p. 29.

22 **Leyla Şahin v. Türkiye**, p. 88; **Gülcü v. Türkiye**, BN. 17526/10, KT. 19.01.2016, p. 103, 104.

23 Örneğin kamu güvenliği, kamu sağlığı, kamu düzeni, genel sağlık, ahlak, başkalarının hak ve özgürlükleri ortak meşru amaçlardandır.

24 Örneğin “*ülkenin ekonomik refahı*” yalnızca özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının düzenlendiği 8. madde için meşru sınırlandırma amacı iken, “*gizli bilgilerin açığa vurulması*” ve “*yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması*” yalnızca ifade hürriyetinin düzenlendiği 10. madde için meşru sınırlandırma amacı niteliğindedir.

*de, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınınca yukarıda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir*²⁵.” Mahkemeye göre kolluk kuvvetlerinin silahlı olmaları ve sahip oldukları devletin genel menfaatini ve kamu güvenliğini koruma görevi, haklarının sınırlandırılmasında sözleşmeciler tarafından daha geniş bir takdir alanı tanımaktadır²⁶. İkinci fıkrada sayılan meşru müdahale nedenleri açık ve sınırlı sayımdır²⁷. Bu nedenle Mahkeme’ye göre bu meşru amaçlar dar bir şekilde yorumlanmalıdır.

C. DEMOKRATİK TOPLUMDA GEREKLİLİK İLKESİ

1. İlkenin Anlamı ve İşlevi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde²⁸ yer alan demokratik toplumda gereklilik ilkesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince zamanla geliştirilmiş ve devletlerin bir hakkı meşru amaçlarla sınırlandırırken uyması gereken en önemli ölçüt haline almıştır. Siyasi parti özgürlüğüne yapılan müdahalenin meşruluğunun tespitinde her ne kadar üç aşama varsa da Mahkeme’nin içtihadını şekillendiren ve ihlalin olup olmadığına karar verilen aşama çoğu zaman müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığına göre şekillenmektedir.

25 Bkz. <http://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf>, s. 11, s.e.t. 3.11.2016.

26 **Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (E.R.N.E.) v. Spain**, BN. 45892/09, KT. 01.04.2015, p. 38, 39. Söz konusu başvuruda başvuran sendika Bask Ülkesi (Pais Vasco) kolluk kuvvetlerinden görevlileri temsil eden dünyanın en büyük sendikalarından biridir. İçişleri Bakanlığıyla çalışma koşullarına ilişkin olarak yapılan müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından başvuran sendikanın yürütme kurulu 2004 yılında iş durdurma eylemi izni için Bask Özerk Bölgesi Adalet, İstihdam ve Sosyal Güvenlik Kurumuna başvuruda bulunmuştur. Başvuru reddedilmiştir. Mahkeme söz konusu kolluk kuvveti mensuplarının kendine özgü faaliyetleri nedeniyle Devlete yeterince geniş bir takdir payının tanındığından bahisle örgütlenme özgürlüğüne karşı haksız bir müdahale olmadığına karar vermiştir, <[http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22: \[%22001-168599%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-168599%22)>, s.e.t. 9.11.2016.

27 **Funke v. France**, BN. 10828/84, KT. 25/02/1993, p. 55. Türkiye Komünist Partisi kararında Komisyon, Anayasa Mahkemesi tarafından TBKP’nin kapatılmasında dayanak olarak alınan esaslar arasında ayırım yapmıştır. Müdahalenin partinin adında "komünist" kelimesinin bulunmasından kaynaklandığı göz önüne alındığında, Komisyon, bu müdahalenin 11. maddeye dayanılarak herhangi bir meşru amaç tarafından haklılaştırılması mümkün görmemiştir. Ancak Komisyon ve Mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ülke bütünlüğüne yönelik faaliyetler ve terörizme destek vurgusunu kamu güvenliği meşru amacı ile ilişkilendirmiştir, **TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı**, p.40.

28 Buradan sonra Sözleşme olarak anılacaktır.

Mahkeme, demokratik toplumun gereklerini belirlerken, ulusal hukuk düzenlerindeki mevcut standartlara göre değil, demokrasinin evrensel ilkeleri, uluslararası hukuk ve çağdaş demokratik devletlerdeki uygulamalara göre hareket etmektedir. Bu özellikle siyasi partilerin toplumdaki rolünün belirlenmesi açısından önem arz eder²⁹.

Mahkemeye göre “*demokratik toplum*”un anlamına ilişkin kilit kavramlar çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliktir³⁰. Bu bağlamda, bazı durumlarda bireysel çıkarların bir grubun çıkarlarına nazaran daha önemsiz olarak görülmesi gerekse de demokrasi her zaman çoğunluğun fikirlerinin hakim olacağı anlamına gelmez. Çoğunluk dışındaki fikirlerin adil ve doğru bir biçimde muamele göreceğini garantileyen bir denge ve baskın görüşün kötüye kullanılmasından kaçınılması demokrasi için vazgeçilmezdir³¹. Siyasi partiler bu dengeyi sağlanmasında kilit rol oynar. Ülkenin dört bir yanına dağılmış farklı görüşlerin temsil edilmesi ve çoğulculuğun sağlanması siyasi partiler ile mümkündür. Zira demokratik toplumun özü politik tartışmadır. Siyasi partiler, medyanın da yardımıyla, yalnızca politik kuruluşlar içinde değil sosyal hayatın her aşamasında politik tartışmaya yeri doldurulamaz katkılarda bulunmaktadır³².

Demokratik toplumda gereklilik ölçütü Sözleşmenin iki temel dayanağını içinde barındırmaktadır. Bunların ilki “*çoğulcu toplum*”un gerçekleşme aracı olan demokrasinin teminat altına alınmasıdır. Çoğulcu toplum yapısı, hoşgörü ve şeffaflık, hukukun üstünlüğü, kamu yararı ile bireysel menfaat arasında dengenin sağlanması ve adil yargılanma, demokratik toplumun birer unsurudur. İkinci temel dayanak ise insan haklarına saygının etkin bir şekilde

29 **Eren, Abdurrahman** (2004) *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri*, İstanbul, Beta Yayınları, s. 141.

30 Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarında, 1982 Anayasasında da var olan demokratik toplum düzeninin gerekleri ifadesini AİHM’in aksine çoğulculuk perspektifinden değil bütünlük perspektifinden değerlendirmiştir, **Yokuş, Sevtap** (2001) ‘Türk Anayasa Mahkemesinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Siyasi Partilere Yaklaşımı’, AÜHFD, C: 50, S: 4, s. 111.

31 **Young, James and Webster v. the United Kingdom**, BN. 7601/76; 7806/77, KT. 13.08.1981, p. 63; **Chassagnou and Others v. France** [GC], BN. 25088/94, 28331/95 ve 28443/95, KT. 29.04.1999, p. 112; **Christian Democratic People’s Party v. Moldova**, BN. 28793/02, KT. 14.01.2016, p. 64.

32 **Lingens v. Austria**, 8 July 1986, p. 42, Series A no. 103; **Christian Democratic People’s Party v. Moldova**, p. 66.

yargısal denetiminin yapılmasıdır³³. Nitekim demokratik toplumda gereklilik ilkesi bir yandan egemenlik hakkı kapsamında taraf devlete bir takdir marjı tanırken diğer yandan sözleşmeye taraf olmanın getirdiği yükümlülükler bağlamında devletlerin müdahalelerinin Mahkemece uluslararası denetiminin yapılmasına imkan sağlamaktadır³⁴.

Mahkeme, takdir marjı doktrini ile ulusal gelenekler ve toplumsal özelliklere belirli bir ağırlık tanımayı ve değer yargılarını belli ölçüde gözetmeyi hedeflemiştir³⁵. Sözleşmecî devlet, takdir hakkını “*makul*”, “*özenli*” ve “*iyi niyetli*” bir biçimde kullanmalıdır³⁶. Bununla birlikte, Mahkeme, taraf devletlerin bir takdir marjından bahsetse de bu marj Sözleşme metni, Mahkemenin demokratik topluma atfettiği anlam ve Avrupa Konseyi ülkeleri demokrasilerinde yavaş yavaş gelişen ortak yasama ve uygulama standartlarından kaynaklanan takdir yetkisi ile sınırlıdır³⁷. Ayrıca takdir alanının kapsamı sınırlamada öngörülen amaca göre de değişecektir³⁸. Mahkemenin bu konuda yaptığı temel ayırım bir hakkın demokratik toplumun temeline ilişkin bir hak olup olmadığıdır³⁹. Mahkeme her ne kadar ulusal makamların verdikleri kararların “*ulusal koşullardan*” soyutlanmaması gerektiğini belirtse de bazı hakların sınırlandırılmasına ilişkin uygulamalarda baskın olan Avrupa standardıdır⁴⁰. Özellikle Sözleşmenin çekirdek haklarından kabul edilen ifade hürriyeti ve dolayısıyla siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasında “*Avrupa Konsensusu*” ulusal takdir marjının üstünde yer alacaktır⁴¹.

33 **Doğan, İlyas** (Editör) (2015), İnsan Hakları Hukuku, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Astana Yayınları, s. 395.

34 **Tümay, Murat** (2011) ‘The Concept Of ‘Necessary In A Democratic Society’ In Restriction Of Fundamental Rights A Reflection From European Convention On Human Rights’, Human Rights Review, I: 2, V: I, December, s. 1.

35 **Doğan** (Editör), s. 395.

36 **Eren**, s. 161.

37 **Tümay** (2011), s. 7,8.

38 **Handyside v. UK**, BN. 5493/72, KT. 7.12.1976, p. 4.

39 **Tümay, Murat** (2008); “The ‘Margin Of Appreciation Doctrine’ Developed By The Case Law Of The European Court Of Human Rights”, Ankara Law Review, V: 5, No. 2 (Winter 2008), s. 219.

40 **Eren**, s. 161.

41 **Greer, Steven** (2000); The Margin Of Appreciation: Interpretation And Discretion Under The European Convention On Human Rights, Human Rights Files No. 17, s. 38-39, <[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)>, s.e.t. 7.2.2017.

Demokratik toplumda gerekliliği belirlerken mahkeme iki dengeleme sürecini işletmektedir. Bunların ilki insan haklarının uygulanması alanında ulusal güçler ve Avrupa kamu düzeni arasındaki denge; diğeri ise bireylerin menfaatleri ve demokratik bir devletin sorumlulukları dahilinde olan menfaatler arasındaki çatışmanın dengelenmesidir. Komisyon ve Mahkeme bu dengeyi sağlanması için ulusal takdir marjını da dikkate alarak her kararında yeni ve karmaşık ilkeler ortaya koymuştur. Bu sistem sözleşmecî devletlere meşru bir alan tanıırken Sözleşme organlarına da denetim yapacak meşru bir alan verir. Ancak son sözü söyleme gücü her zaman Mahkemededir⁴².

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi organları Handyside kararı sonrasında yalnızca meşru nedenlerin Sözleşmede ve ulusal düzenlemelerde var olmasını, ve bu kapsamda yapılacak denetimin Sözleşmecî devletlerin hukuki bir sınırlandırma rejimi kurması için yeterli olmadığını fark etmişlerdir⁴³. Mahkeme; Sözleşmecî devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini gözlemlemenin yanında, bir sınırlama ya da cezanın sözleşmede düzenlenen bir hak ile uyumlu olup olmadığına ilişkin son hükmü vermekle de yetkilidir. Böyle bir denetim, alınan önlemler ve onun gerekliliğini kapsar. Bu nedenle bu denetim temel yasalar ile sınırlı olmayıp, bağımsız bir mahkemece verilmiş olsa dahi kararın uygulamasını da içerir⁴⁴. Bu ise Sözleşmenin, düzenlediği hakların etkili ve gerçek bir koruma altına alınması ve bu alanda ortak Avrupa standardının gerçekleştirme amacının günümüzdeki en somut halidir⁴⁵. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Avusturya'nın İtalya aleyhine yaptığı devlet başvurusunda, üye devletlerin kendi ulusal çıkarları için yararlı gördükleri amaçların gerçekleştirilmesi için değil, Avrupa Konseyi Statüsünde de belirtildiği üzere Konsey'in amacı olan; demokratik ideallere, özgürlüğe ve hukukun üstünlüğüne dayalı Avrupa kamu düzenini kurmayı amaçladıkları için hak ve yükümlülükler üstlendiklerini belirtmiştir⁴⁶.

42 **Tümay** (2011), s. 5, 6.

43 **Tümay** (2011), s. 3.

44 **Handyside v. The United Kingdom**, p. 49.

45 **Anayurt, Ömer** (2004) Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu, Ankara, Seçkin Yayınları, s. 68.

46 **Anayurt**, s. 69.

2. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Demokratik Toplumda Gereklik İlkesi Bağlamında Tartıştığı Temel Konular

a. Siyasi Partilerin Tüzük ve Programının Devletin Temel İlkelerine ve Örgütleniş Biçimine Aykırı Olması

Mahkeme siyasi parti özgürlüğüne ilişkin vermiş olduğu birçok kararında 11. maddenin 10. madde ışığında değerlendirilmesi gerektiğini tekrarlamıştır⁴⁷. Siyasi partileri ülke sorunlarının çözümü konusunda görüşler üreten ve farklı toplum kesimlerinin taleplerini devlete yansıtan kuruluşlar olarak gören Mahkeme, kuruluş ve faaliyetleri bakımından geniş güvencelerden yararlanması gerektiğini belirtmiştir⁴⁸. Bu nedenle ifade özgürlüğüne ilişkin gelişen içtihadın temel ilkelerinden “*çoğulculuk*”a yapılan vurguyu siyasi parti kapatma davalarında da görmek mümkündür⁴⁹. Mahkeme’ye göre buradaki bir diğer anahtar kelime “*diyalog*”tur. Bir ülkenin problemlerini, bu problemler rahatsız edici olduklarında bile, diyalog yoluyla çözülebilmek imkanının sunulması, demokrasinin temel niteliklerinden biridir⁵⁰.

Mahkeme’nin geliştirdiği içtihadı göre siyasi partiler mevcut siyasi düzene uygun programlar ve tüzükler belirlemek zorunda değildir. Zira Mahkeme’ye göre bir devletin mevcut düzenleme şeklini sorgulayanlar da dahil olmak üzere, çeşitli projelerin önerilmesi ve görüşülmesi demokrasinin temel unsurlarındandır⁵¹. Örneğin bir partinin anayasasının barışçıl yollarla değişmesini savunması, tek başına o partinin yasaklanması ya da kapatılması için yeterli gerekçe oluşturmaz⁵². Demokrasinin kendisine zarar vermemek koşuluyla, bir devletin mevcut örgütlenme biçiminin doğruluğu hakkında kuşku doğuran niteliktekiler de dahil olmak üzere, çeşitli siyasal programların önerilmesi ve tartışılabilmesi demokrasinin özüdür⁵³. Siyasi partilerin kapatılmasına

47 **TKBP v. Türkiye**, p. 42, 43; **ÖZDEP v. Türkiye**, p. 37; **Sosyalist Parti ve diğerleri v. Türkiye**, p. 41.

48 **Uygun** (2014), s. 632.

49 **TBKP v. Türkiye**, p. 43, **Partidul Comunistilor (Nepeceeristi) and Ungureanu v. Romania**, BN. 46626/99, KT. 3.02.2005, p. 44.

50 **Arslan, Zühtü** (2008) *Anayasa Teorisi*, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınları, s. 248.

51 **Sosyalist Parti v. Diğerleri**, p. 47.

52 **Uygun, Oktay** (2000) ‘Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi’, *Anayasa Yargısı* 17, Ankara, s. 258-259.

53 **Sosyalist Parti v. Diğerleri**, p. 47; **Demokratik Toplum Partisi (DTP) v. Türkiye**, BN. 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 ve 37272/10, KT. 12.01.2016, p. 78.

ilişkin içtihat da Mahkeme, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasındaki temel ilkeye vurgu yapmış; yalnızca açıklanan bilgi ve fikirlere taraftar olduğunda, bu bilgi rahatsız edici ya da farklı olmadığına değil aynı zamanda taciz edici, şok edici ve rahatsız eden bir nitelik taşıdığına da ifade özgürlüğü tartışması yapmanın yerinde olacağını ifade etmiştir⁵⁴. Siyasi tartışmalarda, Hükümet politikasını esaslarıyla tartışmak için kamuoyunda çoğunluğun inançlarıyla ters düşme ihtimali olsa bile, demokrasinin iyi işlemesi, siyasi partilerin, siyasi hayatın aktörlerinin tamamını ilgilendiren genel sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla, bu aktörlerin kamuya açık tartışmalara dahil edilebilme-leri gerekmektedir⁵⁵. Bu tartışmaların mevcut siyasal sistemi eleştiren niteliği haiz olması, siyasi söylemin doğasının bir sonucudur.

Nitekim Mahkeme Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararında parti tüzüğünde yer alan “*TBKP, Kürt sorununun, ortak menfaatler üzerine kurulmuş, eşit haklara ve demokratik yeniden yapılanma amacına dayanan, Türk ve Kürt halklarının gönüllü olarak bir arada yaşamasını sağlayacak barışçıl, demokratik ve adil bir şekilde çözülmesi için çalışacaktır*” ifadesinin ülke bütünlüğünü hedef alan ve ayrımcı bir ifade olmadığını belirtmiş ve demokrasinin temel özelliklerinden birisinin bir ülkenin karşılaştığı sorunları diyalogla çözmeye çalışması olduğunu söylemiştir⁵⁶. Benzer bir biçimde Mahkeme ÖZDEP kararında partinin programında ulusal ve dini azınlıkların kendi kaderini tayin etme hakkına gönderme yapmasını demokrasi ile çelişir bulmamıştır⁵⁷.

Mahkeme bir siyasi partinin tüzük ve programının o partinin amaç ve hedeflerini belirlemede tek ölçüt olmayacağını belirtmiştir⁵⁸. Buna göre bir siyasi partinin, programında alenen açıklananlardan farklı hedef ve niyetlerinin var olma olasılığı vardır. Bu nedenle bu programın içeriği ile sahibinin eylemleri ve tutumlarını karşılaştırmak gerekecektir⁵⁹. Mahkeme bu karşılaştırmayı yaparken söz konusu partinin program ve tüzüğünün içeriği ile Söz-

54 **Handyside v. the United Kingdom**, p. 49; **Vogt v. Germany**, BN. 17851/91, KT. 26.09.1995, p. 52.

55 **DTP v. Türkiye**, p. 78, **DEP v. Türkiye**, BN. 25141/94, 10.12.2002, p. 53. AİHM açık bir şekilde Anayasa Mahkemesinin “*Anayasa ideolojisi*”ni siyasi partilere empoze etme eğilimini eleştirmektedir; **Arslan**, s. 249.

56 **TBKP v. Türkiye**, p. 56, 57.

57 **ÖZDEP v. Türkiye**, p. 41.

58 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, p. 80.

59 **TBKP v. Türkiye**, p. 58, **Refah Partisi ve diğerleri v. Türkiye (Daire)**, BN. 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, KT. 31.07.2001, p 48.

leşmeci devletlerin mahkemelerinin ileri sürdüğü delil unsurları arasında bir karşılaştırma yapmaktadır⁶⁰. Mahkeme hem ÖZDEP kararında hem de TBKP kararında siyasi parti üyelerinin tüzük ve programlarından ayrı bir gizli ajandaya sahip olmadıkları yönünde bir kanaate varmış ve 11. maddenin ihlal edildiği kararını vermiştir.

b. Siyasi Partilerin Şiddete Teşvik Niteliğindeki Söylem ve Eylemleri

i. Şiddete Açık Bir Biçimde Teşvik ve Övgüde Bulunulması

Mahkeme siyasi partilerin söylemlerine ilişkin yaptığı değerlendirmede, Sözleşme'nin 10. maddesi ile korunan ifade özgürlüğünün merkezinde yer alan siyasal söylemin önemini vurgulamaktadır. Tıpkı kamu yararına yönelik bir söylemin sınırlandırılmasında dar bir takdir yetkisi olduğu gibi siyasal söylem için yapılacak yorumlama da daha katı olmalıdır⁶¹. Demokratik toplum kavramının merkezinde yer alan özgür bir siyasi tartışma ortamı, terör suçları işlemeye veya şiddet kullanımını övmeye teşvik etmemesi koşuluyla, devletin mevcut yapısı ve ilkeleriyle bağdaşmayan fikirlerin özgürce ifade edilmesini de kapsamaktadır. Toplum bir çatışma ya da gerginlik durumuyla ilgili farklı değerlendirme biçimlerinden haberdar olma hakkına sahiptir⁶². Bununla birlikte siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılabilceği durumlardan bahsetmek mümkündür.

Mahkeme Venedik Komisyonu'nun farklı tarihlerde kabul ettiği raporlarında da vurgulandığı üzere⁶³ göre siyasi partilerin kapatılmasının haklılaştı-

60 DTP v. Türkiye, p. 83.

61 DTP v. Türkiye, p. 92.

62 Sürek v. Türkiye, BN. 26682/95, KT. 8.07.1998, p. 58; Gözel ve Özer v. Türkiye, BN. 43453/04 ve 31098/05, 6/07/2010, p. 56; DTP v. Türkiye, p. 103.

63 Mahkemenin siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasının en katı şekli olarak gördüğü kapatılma tedbirine ilişkin dikkate aldığı temel esaslar Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğinin isteği ile hazırlanan, "Siyasal Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzeri Önlemler Hakkında Temel İlkeleri" raporunda belirtilmiştir. Venedik kriterleri olarak da anılan bu raporda Venedik Komisyonu siyasi parti özgürlüğüne müdahaleyle ilişkin 7 temel ilke ortaya koymuştur. AİHM'in kapatılma tedbiri üzerine yapılan başvurularda bu kriterlere atıfta bulunduğu görülmektedir.

<<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF>

(2000)001-e>, s.e.t. 6.2.2016; İlkeler şunlardır:

"1. Devletler, herkesin siyasi partiler içinde özgürce bir araya gelme hakları olduğunu kabul etmelidir. Bu hak, bir kamu otoritesi tarafından müdahale edilmeksizin ve ülke sınırlarını söz konusu olmaksızın, siyasi düşünceye sahip olma ve bilgi alıp verme hakkını içerir. Siyasi partilerin kaydedilmesi şartı tek başına bu hakkın ihlali olarak kabul edilmez.

rılabileceği durumlardan biri partilerin anayasa ile güvence altına alınan hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak şekilde, demokratik anayasal düzeni yıkmak için şiddete teşvik niteliğinde söylem ve eylemlerde bulunulmasıdır⁶⁴. Partilerin önerilerini yaşama geçirmeleri noktasında kullandıkları ya da kullanmayı tasarladıkları araçların şiddet çağrısı, isyan, ayaklanma vb. içermesi durumunda Mahkeme'nin yerleşik içtihadı, ifade özgürlüğü içtihadına paralel bir biçimde, bu tür partilerin yasaklanabileceği yönündedir⁶⁵. Mahkeme, nefret söylemi, şiddeti övme ya da şiddeti teşvik olarak nitelendirilebilecek beyanların, demokrasinin olmazsa olmazı hoşgörü ruhuyla bağdaşmayacağını ve Sözleşme'nin başlangıç kısmında ifade edilen adalet ve barış gibi temel değerlere aykırı olduğunu belirtmiştir⁶⁶.

Mahkemenin siyasi parti özgürlüğüne ilişkin verdiği kararlarda “siyasi söylem”e atfettiği önem, şiddete teşvik kriterine ilişkin yaptığı değerlendirme-

2. Yukarıda bahsedilen temel insan haklarının, siyasi partilerin faaliyetleri aracılığıyla kullanılmasına yönelik sınırlandırmalar, olağan zamanlarda ve de olağüstü hallerde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası sözleşmeler ile uyumlu olacaktır.
3. Siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması yalnızca, demokratik anayasal düzeni yıkmak için siyasi araç olarak şiddetin kullanılmasını savunan veya şiddet kullanan ve bu şekilde anayasa ile güvence altına alınmış hakları ve özgürlükleri zayıflatan partiler söz konusu olduğunda haklı olabilir. Bir partinin Anayasanın barışçıl bir şekilde değiştirilmesini savunması tek başına yasaklama veya kapatılma için yeterli bir sebep olmamalıdır.
4. Bu tür bir siyasi parti, kendi üyelerinin siyasal/kamusal çerçevede içerisinde parti tarafından izin verilmeyen davranışlarından ve partinin faaliyetlerinden sorumlu tutulamayacaktır.
5. Siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması, özellikle geniş kapsamlı bir tedbir olarak son derece dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır. Hükümetler ve diğer devlet organları, yetkili yargı makamından bir partinin yasaklanmasını veya kapatılmasını istemeden önce ilgili ülkedeki durumu dikkate alarak söz konusu partinin gerçekten özgür ve demokratik siyasi düzene veya kişilerin haklarına bir tehlike arz edip etmediğini ve daha az radikal olan başka tedbirlerin söz konusu tehlikeyi engelleyip engelleyemeyeceğini değerlendirmelidirler.
6. Siyasi partilerin yasaklanmasına veya yasa marifetiyle kapatılmasına yönelik yasal tedbirler, anayasaya aykırılığın yargıda tespit edilmesinin bir sonucu olmalı, istisnai nitelikte addedilmeli ve ölçülülük ilkesine tabi olmalıdır. Bu tür tedbirler, partinin bireysel üyelerinin değil, kendisinin anayasaya aykırı (veya kullanıma hazır) araçları kullanarak veya kullanmaya hazırlanarak siyasi amaçlar güttüğüne dair yeterli delillere dayandırılmalıdır.
7. Bir siyasi partinin yasaklanması ya da kapatılması kararı, yasalara uygunluk, açıklık ve adil yargılama usulüne uygun bir biçimde, Anayasa Mahkemesi ya da diğer uygun bir yargı organı tarafından verilmelidir.”

64 Uygun (2000) s. 258-259.

65 Aydın, Ömür (2011) “Terör ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya’ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, C: 2 (2), s. 55.

66 DTP v. Türkiye, p.91, 97; Sürek v. Türkiye, p.61-65; Gündüz v. Türkiye (Kabul edilebilirlik hakkında karar), BN. 59745/00.

lerin her bir somut olayda farklılaşmasına sebep olmuştur. Nitekim DTP başvurusunda partinin eşbaşkanlarından birinin dağlarda bulunan terör örgütü üyelerini “*kardeş*” olarak nitelendirmesinin, mutlaka, konuşmacının PKK üyeleriyle eylemlerini onaylayacak kadar özdeşleştiği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Konuşmanın bir bütün olarak incelendiğinde “*demokratik*” ve “*barışçıl*” çözüm önerilerinde bulunduğu değerlendirilmesini yapmıştır. Benzer bir biçimde parti eşbaşkanının “*Biz Sayın Öcalan’ın sıradan bir insan olmadığını bir kez daha söylüyoruz... Onun Kürt sorunu konusunda savunduğu görüşler, geniş bir kitle tarafından paylaşılmaktadır*” sözleri “*kendi bağlamlarında*” dikkate alındığında teröre destek olarak görülmemiştir. Taşdemir v. Türkiye⁶⁷ kararında ise Mahkeme, Taşdemir başvurusundaki “*Biji Serok (Yaşasın) Apo! HPG (PKK’nın silahlı kolu) cepheye misillemeye*” ifadesinde şiddete ve terörizme açık bir övgü olduğunu, DTP başvurusunda ise aynı durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir⁶⁸.

Mahkeme bir parti tarafından savunulan ilkeler ile bir terör örgütünün savunduğu ilkeler arasında bir paralellik olmasının, söz konusu partinin kendi amacını gerçekleştirmek için şiddeti ve güç kullanımını onayladığı sonucuna varmak için yeterli olmadığını da altını çizmiştir. Buna göre böyle bir sonuç, belirli bir konuya ilişkin tartışmaların ve ilkelerin demokratik zeminden ayrılma olasılığını artırıp, silahlı hareketlerin kendi kontrolü altına aldığı bir alan oluşmasına sebep olabilecektir⁶⁹. Bu da demokrasilerin siyasal söyleme tanınması gereken geniş özgürlük alanı ile çelişir.

Dikkat edilmesi gereken husus Mahkeme’nin şiddete alenen teşvikin siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasında bir neden olabileceğini öngörmesine rağmen, önüne gelen başvurularda somut olaya göre değerlendirme yaptığı ve bunun da hangi ifadelerin şiddete teşvik niteliğinde olduğunu kesin bir biçimde belirlenmesinin imkansız hale getirdiğidir.

ii. Şiddete Örtülü Bir Biçimde Destek Verilmesi

Mahkemenin yerleşik içtihadına göre siyasi partilerin aleni bir biçimde şiddete teşvik eden, ya da herhangi bir terör örgütü ile organik bir bağının

67 Taşdemir v. Türkiye, Kabul edilebilirlik hakkında karar, BN. 38841/07, KT. 23.02. 2010.

68 DTP v. Türkiye, p. 79.

69 DTP v. Türkiye, p. 79.

olduğunu gösteren açıklamaları sonucu m. 11'in koruma kapsamından çıkabileceği kabul edilmektedir. Cevabı aranması gereken soru şiddete örtülü bir biçimde destek verdiği iddia edilen partilerin kapatılması durumunda nasıl bir yol izleneceğidir. Mahkeme şiddete örtülü destek durumunda nasıl bir yol izleneceğini Herri Batasuna ve Batasuna v. İspanya kararında ortaya koymuştur.

2003 yılında İspanyol Yüksek Mahkemesi oybirliği ile Herri Batasuna ve Batasuna partilerinin temelli kapatılmasına karar vermiştir. Yüksek Mahkemenin temel argümanı bu iki partinin hem İspanya'da hem de dünyanın pek çok ülkesinde terör örgütü olarak kabul edilen ETA ve KAS ile özdeşlik ilişkisi içerisinde olduğudur. Yüksek Mahkemeye göre her iki parti ETA tarafından sıkı bir biçimde kontrol altında tutulmaktadır. Partilerin farklı zamanlarda kurulmaları ETA tarafından belirlenen operasyonel planlamanın bir ürünüdür⁷⁰. Yüksek Mahkemenin Herri Batasuna ve Batasuna partileri ile terör örgütleri arasında kurduğu bağı ispatlamak için ortaya koyduğu delillerin başlıcaları; Batasunalı bir belediye başkanının Venezuela'da yaşayan bir teröriste destek mitingine katılması, Batasuna ve yetkililerinin 2 kişinin ölümüyle sonuçlanan 4 Ağustos 2002 tarihli Santa Pola saldırısını kınamayı reddetmeleri ve bu konuya ilişkin olarak bir parti yöneticisinin olayı Bask Ülkesindeki siyasi çatışmanın acı bir sonucu olarak nitelemesi, Batasuna yöneticisi A.O.'nun bir toplantıda İspanyol devletini soykırımcı olarak niteleyip, baskılara karşı Bask halkının örgütleneceğini ve savaşaçağını, parti merkezlerini kapatmaları durumunda Bask Özerk Hükümeti'nin tehdit edilerek bunun istenmeyen durumlar yaratacağını belirtmesi, Batasuna'nın Bask Parlamentosundaki temsilcisi J.U.'nun bir gazeteye verdiği röportajda, ETA'nın geçici bir hevesle silahlanmadığını, ETA'nın Devlet'e karşı koymak için tüm araçları kullanmayı gerekli gören bir örgüt olduğunu belirtmesi, Batasuna tarafından yönetilen belediyelerde ve bu partinin internet sitesinde soruşturma yargıcı tarafından yasadışı ilan edilen ve Avrupa terör örgütleri listesinde yer alan Gestoras Pro-Amnistía⁷¹ örgütünün anagramının yer almasıdır⁷².

70 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, p. 32-24.

71 ETA mahkumlarının serbest bırakılmasına destek sağlamak ve mahkumların ve ailelerinin menfaatlerini korumayı amaçlayarak ortaya çıkan Gestoras Pro Amnistía, 2001 yılında ETA'nın organik bir parçası olduğu gerekçesiyle İspanyol mahkemesince yasadışı ilan edilmiştir. 18 Gestoras Pro Amnistía üyesi terör örgütü üyeliği nedeniyle hapis cezasına mahkum edilmiştir, <http://elpais.com/elpais/2008/09/17/actualidad/1221639420_850215.html>, s.e.t. 7.2.2017.

Herri Batasuna ve Batasuna partileri AİHS'in 11. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme bu kararında terörizm bağlamında şiddetin kınanmamasının terörizme örtülü biçimde destek verilmesi olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Mahkemeye göre siyasetçilerin davranışları, yalnızca eylemlerini ve konuşmalarını kapsamaz. Bazı durumlarda sessizlikleri ve kınamamaları da bir destek eylemi kadar etkili olabilir. Bu nedenle kapatma tedbirinin kınamanın olmayışına dayandırılması Sözleşme'ye aykırı olarak değerlendirilemez⁷³. Mahkeme, bir partinin Mecliste milletvekili ya da yerel yöneticiler olarak görev yapan diğer üyelerinin eylemleri ve tutumlarının tamamının, partinin amaç ve niyetlerini tamamen açıklayıcı nitelikte olması ve parti tarafından önerilen toplum modeline ilişkin bir imaj sunmak amacıyla gerçekleştirilmesi sebebiyle, bu partiye atfedilebileceğini kaydetmiştir⁷⁴. Nitekim Mahkeme DTP v. Türkiye kararında Partinin iki eş başkanının yaptığı konuşmaların, parti başkanlarını sıradan bir üye olarak görmenin mümkün olmadığını belirterek, DTP'ye atfedilebileceğini belirtmiştir⁷⁵. Bu tutumların partiye atfedilememesi ancak partinin bu tür eylemlere ve konuşmalara açıkça mesafeli olduğunu göstermesi ile mümkündür⁷⁶. Zira bir parti başkanının siyasi açıdan hassas konular hakkında söylediği sözler veya tutumları, aksini söylemediği sürece, kendi kişisel görüşleri olarak değil, siyasi kurumlar ve kamuoyu tarafından, partinin görüşünü yansıtan eylemler olarak algılanmaktadır⁷⁷. Mahkeme, tüm bu nedenlerle bir partinin kendi üyelerinin ya da yerel yöneticilerinin terörizme dolaylı bir destek olarak yorumlanabilecek nitelikteki eylemleri ya da konuşmaları ile açıkça mesafeli olmadığı gerekçesiyle, bu parti hakkında bir tedbir alınmasının "*bastıran sosyal ihtiyacı*" karşılar nitelikte olduğu kanaatine varmıştır⁷⁸.

Benzer bir biçimde DTP v. Türkiye kararında Mahkeme, Türk Anayasa Mahkemesi'nin, DTP'nin PKK'nın faaliyetlerine açık bir şekilde mesafe koymadığı hususunun teröre ve dolayısıyla şiddete desteğine delil olarak gösteri-

72 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, p. 34.

73 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, p. 88,100. **Zdanoka v. Letonya**, BN. 58278/00, KT. 16.03.2006, p. 123; **DTP v. Türkiye**, p. 99.

74 **Refah Partisi v. Türkiye (Daire)**, p. 115.

75 **DTP v. Türkiye**, p. 85.

76 **Yurttaş Birliği Radko ve Paunkovski v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti**, BN. 74651/01, KT. 15.01.2009, p. 76.

77 **DTP v. Türkiye**, p. 85; **Refah Partisi v. Türkiye (Daire)**, p. 113.

78 **Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, p. 100.

lebileceği değerlendirmesini haklı bulmuştur⁷⁹. Demokratik Toplum Partisi başvurusunda parti binalarında yapılan aramalar sonucunda ele geçirilen PKK propagandası yapan birçok yayın, metin ve sloganlar, PKK tarafından verilmiş kararlar ve yayınlanmış bildirimler bulunması, Abdullah Öcalan ile avukatları arasında yapılan görüşmeleri içeren notların, terör örgütü veya elebaşının propagandasını yapan pankartlar, afişler ve video kayıtları, yasadışı gösteriler sırasında kullanılması için hazırlanmış molotof kokteylleri ve el yapımı çeşitli silahların ele geçirilmesi; parti eşbaşkanının PKK üyelerinden “kahraman” diye söz etmesi; ve yaptığı bir konuşmada “*Abdullah Öcalan’a terörist diyerek halkın karşısına çıkamayız, kürt halkı tercihini demokratik mücadelede ortaya koydu, ama bir halka kendi dilini bile özgürce geliştirme hakkı tanımazsanız bu politikanız şiddete zemin sunar...*” ifadesi ve diğer benzer faaliyetlerin⁸⁰ bazılarının siyasi araç olarak güç kullanımını onaylama olarak değerlendirilebileceğini kabul etmiştir. Mahkeme DTP üyelerinin faaliyetlerinden bazılarının cezai anlamda bir suç teşkil edebilecek nitelikte olduğunu da göz ardı etmemiştir⁸¹. Ancak şiddete dolaylı bir destek her durumda partinin kapatılmasını haklı kılmayacaktır. Müdahalenin ölçülü olup olmadığının tespiti için dolaylı destek niteliğindeki eylem ve konuşmaların kamu düzeni ve başkasının hak ve özgürlükleri üzerinde yapmış olduğu potansiyel etkinin boyutu değerlendirilmelidir⁸². Bu değerlendirmenin yapılmasında Mahkeme’nin dikkate aldığı kriterler, gereklilik başlığı altında ele alınacaktır.

c. Siyasi Partilerin Demokrasiye Aykırı Eylem ve Söylemleri: Kendini Savunabilen Demokrasi (Democracy Capable of Defending Itself)

Mahkemenin ilk defa Vogt kararında⁸³ Alman Anayasasının dayalı olduğu bir ilke olarak bahsettiği “*kendini savunabilen demokrasi (militan-*

79 **DTP v. Türkiye**, p. 100.

80 Mahkemenin dayanak olarak gösterdiği faaliyetler için özellikle bkz. **DTP v. Türkiye**, p. 23-26, 30-31, 33.

81 **DTP v. Türkiye**, p. 97.

82 **DTP v. Türkiye**, p. 109.

83 **Vogt v. Germany**, p. 59. Karara konu olan olayda bir kamu görevlisi (2. sınıf öğretmeni) olan Bayan Vogt hakkında, Alman Komünist Partisi üyesi olduğu gerekçesiyle, yapılan disiplin soruşturmaları neticesinde görevine son verme kararı verilmiştir. Bayan Vogt ifade hürriyetinin ihlali iddiasıyla AİHM’e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme yapmış olduğu incelemede, sözleşmeci devletlerin kamu görevlilerinden politik itaat ve sadakat beklemesinin normal

mücadeleci demokrasi)⁸⁴ kavramı siyasi parti kapatma başvurularında demokratik toplumda gereklilik incelemesinde atıfta bulunduğu kavramlardan biri olmuştur.

Mahkeme'ye göre, bir siyasi partinin kanunlarda ya da devletin anayasal ve hukuki temelinde değişiklik öneren bir kampanya yürütmesi iki koşulla mümkündür: (1) Bu değişiklik için kullanılan araçlar her yönüyle hukuka uygun ve demokratik olmalı (2) Önerilen değişiklik bizatihi temel demokratik prensiplerle uyumlu olmalıdır. Bu nedenle, demokrasinin bir ya da birden fazla kuralı ile uyumlu olmayan bir siyasa ileri süren veya demokrasi adı altında demokrasiyi yok etme ve hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma amacı güden siyasi partiler kendilerine bu nedenlerle uygulanan yaptırımlara karşı Sözleşme'nin korumasından faydalanmayı talep edemezler⁸⁵. Zira demokrasi

olduğunun altını çizmiş, Almanya'nın antidemokratik hareketlere karşı tedirginliğini ve kendini savunabilen demokrasi ilkesine yaptığı vurguyu anladığını belirtmiş; bununla birlikte okul içinde kendi siyasal düşüncesinin propagandasını yapmayan bir 2. sınıf öğretmenine yapılan müdahalenin demokratik toplumda gerekli olmadığına karar vermiştir, bkz. **Vogt v. Germany**, p. 60, 61.

84 Almanya'daki Nasyonal Sosyalist dönemin uygulamalarına bir tepki olarak Bonn Anayasasıyla ortaya çıkan ve literatürde Militan Demokrasi (bu konudaki temel eser için bkz. **Hakyemez, Yusuf Şevki** (2000) *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Ankara, Seçkin Yayınları,) olarak geçen kavramın Almanca orijinali "*Wehrhafte Demokratie*" olup birebir çeviride "*kendini savunabilen demokrasi*" anlamına gelmektedir. Bu anlayışa göre demokrasi kendi değerlerini korumak için siyasi ifade hürriyetine ve siyasî örgütlenme hakkına sınırlama getirebilmelidir. Militan demokrasi anlayışının Siyasî parti özgürlüğüne ilişkin olarak ilk defa pozitif düzenlemelerde yerini aldığı Bonn Anayasasının 21. maddesine göre "*Amaçlarına ve taraftarlarının tutumuna göre hür ve demokratik temel düzeni zedelemek ya da ortadan kaldırmak ya da Federal Alman Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye atmak eğilimde olan partiler, Anayasa'ya aykırıdırlar. Anayasaya aykırılık sorunu hakkında Federal Anayasa Mahkemesi karar verir. Konunun ayrıntılarını federal kanunlar düzenleyecektir.*" Bu düzenlemeye göre devletin varlığını tehlikeye sokan, özgür ve demokratik temel düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayan ve özgür ve demokratik düzeni zedeleyen siyasi partiler kapatılabilecektir, **Hakyemez, Yusuf Şevki** (2001) "*İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri*", *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar, s. 82. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarını daha iyi ifade ettiği düşünüldüğü için ve içtihatlarla tutarlılık açısından çalışmamızda "*kendini savunabilen demokrasi*" kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

85 **Refah Partisi v Türkiye (Daire)**, p 47; **Sosyalist Parti ve diğerleri v. Türkiye**, 46, 47; **Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria**, BN. 29221/95 ve 29225/95, KT. 2.01.2001, p. 90.

Sözleşme tarafından tasarlanan ve sözleşmeyle bağdaşan yegane politik modeldir⁸⁶.

Mahkeme'ye göre Sözleşme ile demokrasi arasındaki aşıkâr bağ göz önüne alındığında, hiç kimse demokratik toplumun idealleri ve değerlerini zayıflatmak ya da yok etmek için Sözleşmenin hükümlerinden yararlanma hakkına sahip olmamalıdır. Çoğulculuk ve demokrasi, bütün ülkenin selameti için bireylerin ya da birey gruplarının haklarının sınırlandırılmasına varan bazı ödünler vermesi üzerine kuruludur. Bir siyasi parti olarak organize olmuş bir totaliter hareketin demokratik yöntemler ile başa geçtikten sonra demokrasiyi ortadan kaldırması olasılık dahilindedir. Bunun örneklerini Avrupa tarihinde görmek mümkündür⁸⁷.

II. Dünya Savaşı döneminin totaliter rejimlerine tepki olarak doğan bir Sözleşme'nin özgürlüklerin istismarına karşı tedbirler alması normaldir. Keza Sözleşmenin hazırlık çalışmaları tutanaklarına bakıldığında delegelere hakim olan "faşizm" ve "komünizm" korkusunu görmek mümkündür⁸⁸. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 1957 yılında vermiş olduğu Alman Komünist Partisi kararında Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin komünist ideolojinin proleterya devrimi ve diktatörlük ile bir sosyalist-komünist düzen kurmak istediği iddialarını doğru olarak kabul etmiştir. Federal Alman Cumhuriyeti'nin "Weimar kompleksi" olarak isimlendirilen aşırı bir duyarlılık ile tarihin tekrarlanması önleme çabaları Komisyon'a da etki etmiştir⁸⁹. Komisyon'a göre diktatörlüğün Sözleşme'nin öngördüğü sistem ile uyumlu kabul edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu başvuru Sözleşme'nin 17. maddesinde düzenlenen hakkın kötüye kullanılması yasağına atıfla kabul edilemez bulunmuştur⁹⁰. Belirtmek gerekir ki anılan madde, hem Avrupa İnsan Hakları Komisyonu hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında yaygın bir uygulama alanına sahip değildir⁹¹.

86 **TBKP v. Türkiye**, p. 45, **Christian Democratic People's Party v. Moldova**, p. 63.

87 **Refah Partisi ve diğerleri v. Türkiye (Büyük Daire)**, BN. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, KT. 13.02.2003, p. 99.

88 **Arslan**, s. 249.

89 **Kapani, Münci** (1993) *Kamu Hürriyetleri*, Yedinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara, Yetkin Yayınları, s. 224.

90 **German Communist Party v. Germany**, European Commission of Human Rights, BN. 250/57, s. 4, 5.

91 **Turhan, Mehmet** (2001) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", *Liberal Düşünce Dergisi*, S: 22, s. 135.

TBKP kararında ise Avrupa İnsan Hakları Divanı, bir partinin kendisine verdiği adın, ilke olarak, diğer uygun ve yeterli koşullar olmaksızın tek başına kapatılma gibi radikal bir tedbiri haklı göstermeyeceğini belirtmiştir⁹². Bu içtihat değişikliğini Sözleşme sistemine hakim olan dinamik yorum ilkesi ile açıklamak mümkündür⁹³. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun Alman Komünist Partisi kararını verdiği 1957 yılında, II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar yaklaşık 10 yıl boyunca diktatörlük deneyimi yaşamış Almanya'da ve tüm Avrupa'da totaliter ve otoriter rejim korkusu hala varlığını sürdürmektedir. TBKP kararının verildiği dönemde ise Türkiye'de 12 Nisan 1991 tarihinden itibaren, komünist menşeli siyasal faaliyetlerde bulunmayı suç sayan Ceza Kanunu'nun ilgili maddesi ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nın ilgili maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Divan, Türk Anayasa Mahkemesi'nin, TBKP'nin adına rağmen, bir sosyal sınıfın diğerleri üzerinde egemenlik kurmasını hedeflemediği; aksine, demokrasinin siyasal çoğulculuk, genel oy ve siyasal yaşama katılımı içeren gereklerine saygı gösterdiği şeklindeki tespitine dikkat çekmiş ve bu bağlamda, TBKP'nin, 17 Ağustos 1956'da Alman Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Alman Komünist Partisi'nden açıkça farklı olduğunu belirtmiştir^{94,95}.

Mahkeme'nin bu konuya ilişkin vermiş olduğu dikkat çekici bir diğer karar Refah Partisi v. Türkiye kararıdır. 1983 yılında kurulan ve 1995 yılında

92 TBKP v. Türkiye, p. 54.

93 AİHM'in Sözleşmeyi, değişen toplumsal koşulları ve başvurunun karara bağlandığı tarihte Sözleşmeye taraf devletlerde egemen olan anlayışı göz önüne alarak yorumlamasını ifade eden dinamik yorum ilkesi, Sözleşmeyi yaşayan bir belgeye dönüştürmüştür; **Doğan** (Editör), s. 393.

94 TBKP v. Türkiye, p.54.

95 AİHM'in TBKP ile ilgili kararının, "faşist" ismi ile kurulacak bir başka parti açısından aynı sonucu doğuracağını söylemek yanlış olur. Nitekim AİHM'in İtalyan Faşist Partisinin yasaklanması öngören düzenleme ile ilgili kararında söz konusu yasak 11. maddede düzenlenen meşru amaçlardan "kamu güvenliğini ve başkalarının haklarını koruma" bakımından gerekli görmüştür. AİHM'in kararı salt partinin isminden kaynaklanmasa da, yalnızca "faşist" ismini taşıyan parti açısından da daha farklı bir değerlendirmenin yapılması gerektiği anlaşılmaktadır, Sağlam, Fazıl (1999) '*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'de Kapatılan Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi*', Anayasa Yargısı, S: 16, Ankara, s. 194. Keza faşist partilere ilişkin yasaklar, çoğu Avrupa ülkesinde yer alan ve uluslararası standart kapsamında değerlendirilmesi gereken bir yasaklama kategorisidir, **Sağlam, Fazıl** (2000) '*Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslararası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler*', Anayasa Yargısı, S: 17, Ankara, s. 234.

genel seçimlerde aldığı %22'lik oy oranıyla TBMM'de en çok sayıda (158) sandalyeye sahip parti haline gelmiştir. 1996 yılında Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kuran Refah Partisi 21 Mayıs 1997 tarihinde laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı(mihrakı) olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesince kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesinin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağında olmayı üç temel argüman ile desteklediği görülmektedir. Bunlar: (1) İnanca göre ayırım yapan çok hukuklu sistem getirilmek istenmesi (2) Müslüman topluma uygulanmak istenen Şeriat Hukuku (3) Refah Partisi tarafından politik bir yöntem olarak "*Cihat*"a işaret edilmesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de kapatmanın gerekliliğini bu üç temel argüman üzerinden tartışmıştır⁹⁶.

Refah Partisi Sözleşmenin 11. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme öncelikle, bir din tarafından ortaya konulan ahlaki değerler ile hayat bulmuş bir partinin kendiliğinden (başka bir şeye gerek olmaksızın) temel demokratik ilkelere karşıt olduğunun söylenemeyeceğini belirtmiştir⁹⁷. Bununla birlikte laiklik ilkesinin reddi demokrasi ile çelişir bulunmuştur. Buna göre laikliğin temel bir değer olarak kabul edilmediği sistemlerde, inançlar ve dinler arasında ayrımcılık ve imtiyazlar söz konusu olacağından, ulusun tüm mensuplarının egemenliğin kullanımına eşit bir biçimde katılımından buna bağlı olarak demokrasiden bahsetmek mümkün olamayacaktır⁹⁸. Mahkeme bu başvuruda, Refah Partisi üyelerinin eylem ve söylemlerinin laikliğe ve dolayısıyla demokrasiye açıkça aykırı bir nitelik arz

96 **Refah Partisi v. Türkiye (Daire)**, p. 68; Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın yaptığı bazı konuşmalar şöyledir; "*Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın' tahakkümünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerin içerisinde kendi istediği hukuku kendisi seçmeli, bu bizim tarihimizde de olagelmıştır...*", "*..Refah Partisi iktidara gelecek, adil düzen kurulacak, sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kanlı mı kansız mı olacak; bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum ama bunları terörizm karşısında herkes gerçeği açıkça görsün diye bu kelimeleri kullanma mecburiyeti duyuyorum...*"; "*...sen Refah Partisine hizmet etmezsen hiçbir ibadetin kabul olmaz. Çünkü başka türlü Müslümanlık olmaz. Başka türlü kurtuluş yok. Refah bir ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksın. Çalışmaz isen patates dinindensin... Bu parti İslami cihat ordusudur...*" **Refah Partisi Kapatma Davası İddianame, Esas Hakkında Görüş, Savunma, Gerekçeli Karar** (1998), İstanbul, Kaynak Yayınları, s. 32, 33.

97 **Refah Partisi v. Türkiye (Büyük Daire)**, p.100.

98 **Sunay, Reyhan** (2013) Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, Konya, Çizgi Kitabevi, s. 188.

etmesi nedeniyle Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edilmediği kararı vermiştir. Bu bakımdan AİHM'in de tıpkı Anayasa Mahkemesi gibi laiklik ilkesini, devleti sınırlayan, özgürlükçü ve barışçı bir ilke olarak değil, devletin yurttaşlara belli bir hayat tarzını dayatmasını meşrulaştıran bir üst-ilke olarak gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır⁹⁹. Keza AİHM'in bu kararda kullandığı dilin, Anayasa Mahkemesinin Refah Partisi kararında kullandığı dil ile benzerliği de dikkat çekicidir.

Sözleşmeciler devletlerin politik deneyimi temel demokratik ilkelerle çatışan amaçlara sahip geçmiş siyasi partilerin bu amaçları gücü elinde bulundurana ya da başa geçen kadar açıklamadıklarını göstermektedir¹⁰⁰. Mahkeme bir partinin maksadının resmi sloganlarından, program ve tüzüklerinin yanında, liderleri ve üyelerinin eylemleri ve söylemleri ile değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰¹. Buna göre bir ülke, müdahaleden önce, bir siyasi partinin başa geçip, Sözleşme ve demokrasi ile uyumlu olmayan bir politikayı uygulamak için somut adımlar atmasını beklemek zorunda değildir. Avrupa denetimine bağlı detaylı bir incelemeden sonra, ulusal mahkemelerce böyle bir tehlike ortaya konulduğu takdirde, bir ülke makul olarak Sözleşme ve demokrasi ile uyumlu olmayan bu politikanın önüne geçebilir. Aksi halde bu barışa ve ülkenin demokratik rejimine zarar verecektir¹⁰². Bu aynı zamanda Sözleşmenin 1. maddesinde Sözleşmeciler devletlerin yetki alanı içerisindeki herkese bu sözleşmede yazan hak ve özgürlükleri sağlama konusunda verdiği pozitif yükümlülüğün de bir sonucudur. Bu yükümlülük yalnızca devlet ajanlarının eylemlerine ya da ihmaline atfedilebilen müdahaleler için değil, devlet-dışı oluşumlara atfedilebilen müdahaleler için de geçerlidir¹⁰³. Mahkeme, tüm bu nedenlerle Sözleşmeciler devletlerin bu yükümlülüğü yerine getirmek adına demokrasinin temel ilkeleri ile çatışan bir siyasa yürüten partilere bazı yaptırımlar uygulamasını haklaştırılabileceği kanaatine varmıştır¹⁰⁴.

99 **Erdoğan, Mustafa** (2001) *'Fazilet Partisini Kapatma Kararı Işığında Türkiye'nin Anayasa mahkemesi Sorunu'*, Liberal Düşünce Dergisi, S: 23, s. 38.

100 **Refah Partisi v. Türkiye (Büyük Daire)**, p. 101.

101 **Zdanoka v. Letonya**, p. 120.

102 **Refah Partisi v. Türkiye (Büyük Daire)**, p. 102.

103 **Calvelli and Ciglio v. Italy**, BN. 32967/96, KT. 17.01.2002, p.49.

104 **Refah Partisi v. Türkiye (Büyük Daire)**, p. 103.

3. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Gerekliliğin Anlamı: Bastıran Bir Toplumsal İhtiyaç ve Ölçülülük

Mahkemeye göre “*gerekli*” nitelemesi 40. maddenin ikinci fıkrası anlamında “*zorunlu (indispensable)*” terimiyle eş anlamlı olmadığı gibi 2. maddenin 2. fıkrası ve 6. maddenin 1. fıkrasındaki

etse de bu takdir Avrupa denetimi ile mümkün görülmüştür¹⁰⁵. Mahkeme gereklilik incelemesini yaparken ilgili ulusal otoritelerin yerine geçip bir karar vermekten ziyade kullanılan ulusal takdiri m. 11 kapsamında gözden geçirmektir. Bu mahkemenin incelemesini, özellikle takdir hakkının makul, dikkatli ve hakkaniyete uygun kullandığının tespitine hasretmesi anlamına gelmemektedir. Mahkeme başvuru ışığında yakınılan müdahaleye bir bütün olarak bakmalı ve yapılan müdahalenin meşru amaçla ölçülü olup olmadığına ve ulusal makamların bu müdahaleyi haklı kılmak için ileri sürdüğü nedenlerin uygun ve yeterli olduğuna karar vermelidir. Mahkeme m. 11’de ortaya konulan ilkelere uygun standartların ulusal makamlarca uygulandığına ve ulusal makamlarca verilen kararın ilgili bulguların kabul edilebilir bir değerlendirilmesine dayandığı konusunda tatmin olmalıdır¹⁰⁶. Herri Batasuna ve Batasuna v. İspanya kararında İspanya’nın özerklikler sistemine ve ayrılıkçı partilere tanınan geniş alana vurgu yaparak, partilerin kapatılmasını haklı bulan Mahkeme; DTP kararında Türkiye’nin Güneydoğusunda yaklaşık 1985 yılından bu yana güvenlik güçleri ile PKK üyeleri arasında can kayıplarına yol açan ciddi sıkıntılar yaşandığı ve güvenlik bakımından var olan durumu ağırlaştıracak nitelikteki açıklamalar ya da eylemler konusunda mercilerin duyduğu endişelerin farkında olduğunu belirtmekle birlikte Partinin, kendi üyelerinin ya da yerel yöneticilerinin terörizme dolaylı bir destek olarak yorumlanabilecek nitelikteki eylem veya konuşmalarıyla açıkça mesafeli olmasının kamu düzeni veya başkasının hak ve özgürlüklerinin korunması üzerinde nispeten sınırlı bir potansiyel etki yarattığı kanısına varmıştır. Bu sınırlı etki nedeniyle Mahkeme, DTP’nin temelli kapatılmasının izlenen amaçlarla orantılı olarak kabul edilemeyeceğine karar vermiştir¹⁰⁷.

105 *Handyside v. The United Kingdom*, p. 48; *Christian Democratic People’s Party v. Moldova*, p. 68.

106 *Christian Democratic People’s Party v. Moldova*, p. 70.

107 *DTP v. Türkiye*, p. 98, 109.

SONUÇ

Demokratik rejimi tehdit eden siyasi partilerin, bu tehdit somutlaştığı ölçüde kapatılmaya kadar gidebilecek bazı tedbirlere başvurulması yaygın olarak kabul edilen bir formüldür. Ancak demokrasinin felsefesi açısından baktığımızda en önemli konu, özgürlüğün temel bir değer olarak korunması ve yasakların temel değere hizmet ettiği ölçüde uygulanmasıdır¹⁰⁸.

Siyasi parti özgürlüğünü, Avrupa toplumunun en önemli değeri olarak gördüğü ifade hürriyeti bağlamında ele alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, bu özgürlüğün sınırlandırılmasında büyük bir titizlik göstereceği açıktır. Bu titizlik siyasi parti özgürlüğünü sınırlayan müdahale partinin kapatılması ise daha da artacaktır. Nitekim Mahkeme, siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasında geliştirdiği test ile kanunilik, meşru amaçlar ve demokratik toplumda gereklilik ilkesi çerçevesinde üç aşamalı bir inceleme yapmaktadır. Bu aşamaların çalışmamız için en önemlisi, demokratik toplumda gereklilik incelemesini içeren üçüncü ve en son bölümdür. Demokratik toplumda gereklilik ilkesinin ne olduğu Mahkeme tarafından kesin bir biçimde tanımlanmamıştır. Mahkeme önüne gelen her bir somut olay için ayrı bir değerlendirme yapmayı tercih etmiştir. Siyasi partilerin kapatılması başvuruları incelendiğinde demokratik toplumda gereklilik ilkesi bağlamında tartışılan üç temel konu olduğu tespit edilmiştir. Bu konular: (1) Siyasi partilerin tüzük ve programının devletin temel ilkelerine ve örgütleniş biçimine aykırı olması (2) *Siyasi partilerin şiddete teşvik niteliğindeki söylem ve eylemleri* (3) Siyasi partilerin demokrasiye aykırı söylem ve eylemleridir.

Bununla birlikte demokratik toplumda gereklilik incelemesi görüldüğünden daha karmaşık ve belirsizdir. Zira demokratik toplumda gereklilik incelemesi ikili bir dengelemenin aracıdır. Bir yandan ulusal takdir marjı ve Avrupa kamu düzeni arasında bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan ise bireylerin menfaatleri ve demokratik bir devletin sorumluluğu dahilinde olan kamu menfaatleri arasında bir denge oluşturulmak istenmektedir. Birçok unsurun aynı anda dengelenmesi arzusu Mahkemenin önüne gelen başvurularda standart bir yaklaşımdan uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

108 Sunay, Reyhan (2001) 'Siyaset-İdeolojisi – Yargı Ekseninde' Türkiye'de Parti Özgürlüğü Ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması', Liberal Düşünce Dergisi, S: 22, s. 41-42.

Mahkemenin yaptığı tartışmalarda zaman zaman, standart bir yaklaşımdan uzaklaşması yargısal bir organ olmaktan ziyade siyasi bir organ gibi hareket ettiği eleştirilerine sebep olmuştur¹⁰⁹. Mahkemenin özellikle Türkiye için mühim olan bazı başvurularda objektif kriterler ortaya koyamaması, siyasilik kanaatini güçlendirmektedir. Mahkeme, Refah Partisi kararında, partinin başkan ve üyelerinin söylem ile sınırlı kalan ve şiddete teşvik niteliğinde görmediği ifadelerini, demokrasinin özüne aykırı oldukları gerekçesiyle müdahaleyi haklılaştıran bir neden olarak kabul etmiş ve partinin kapatılmasının 11. maddeye aykırı olmadığını belirtmiştir. Refah Partisi kararı ile demokrasinin özüne aykırı olduğu kabul edilen ifadelerin, eyleme dökülme dahi siyasi partinin kapatılmasını haklılaştıran bir neden olacağını belirtmiştir. Buna göre Mahkeme, Refah Partisinin iktidara gelmek için şiddete başvurmayı haklı gördüğünün kesin bir kanıtı olmadığı halde, bazı parti üyelerinin “*konumlarını şüpheli bıraktıklarını*” tespit etmiştir. Şüpheye dayanarak parti kapatma gibi ağır bir müeyyidenin uygulanmasını hukuki muhakemeye bağdaştırmak oldukça zordur¹¹⁰. Keza parti üyelerinin konumlarını şüpheli bırakan sözlerin bir kısmı meclis kürsüsünde söylenmiştir ve demokratik ülkelerde kürsü dokunulmazlığı kapsamında değerlendirilmektedir¹¹¹. Buna rağmen AİHM, Refah Partisinin siyasi projesinin hayali ve teorik olmadığı kanısına vararak kapatılmasını haklı bulmuştur¹¹². Bununla birlikte Herri Batasuna ve Batasuna başvurusu ile benzer özellikler gösteren DTP başvurusunda Mahkeme, şiddete örtülü bir biçimde destek verdiğini ve bir terör örgütü ile ilişki içinde olduğunu kabul ettiği partinin kapatılmasının haksız olduğunu ikna edici bir biçimde ortaya koyamamıştır. Şiddete teşvik eden örtülü açıklamalara ve fiillere rağmen DTP’nin kapatılmasını orantısız bir müdahale olarak değerlendiren Mahkeme, bu kararını bir anlamda DTP’nin barışçıl resmi söylemine dayandırmıştır. Refah Partisi kararında yalnızca söyleme dayanan kapatılmanın

109 Bu eleştiriler için bkz. **Christoffersen, Jonas/ Madsen, Mikael Rask** (Editor) (2001), *The European Court of Human Rights Between Law and Politics*, New York, Oxford University Press.

110 **Erdoğan, Mustafa** (2001) ‘AİHM’nin RP Kararının Düşündükleri, *Liberal Düşünce Dergisi*’, S: 23, s. 43.

111 **Yayla, Atilla** (2001) ‘AİHM’nin RP Kararı Üzerine’, *Liberal Düşünce Dergisi*, S: 23, s. 77.

112 **Turhan** (2001) s. 144.

haksız olmadığı kararı yer alırken, DTP kararında örtülü destek açıklamaları ve fiillerine bakılmaksızın, barışçıl resmi söyleme dayanarak DTP'nin kapatılmasının haksız olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kararlar hem kendi içinde çelişkilidir hem de AİHM'in siyasi partilere ilişkin geliştirdiği ilkeler ile uyumsuzdur.

Mahkemenin vardığı nihai karar, bir siyasi partinin başkan ve üyelerinin demokrasinin özüne aykırı olduğu kabul edilen ifadeleri demokratik hoşgörüden yararlanamayacağıdır. 1982 Anayasasının temel aldığı demokrasi anlayışı Anayasa Mahkemesinin birçok kararında belirttiği üzere esas olarak Batı uygarlığınca benimsenen özgürlükçü demokrasi anlayışından farklı değildir¹¹³. Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun, sözleşmeciler devletlerin Konsey'in amacı olan demokratik ideallere, özgürlüğe ve hukukun üstünlüğüne dayalı Avrupa kamu düzenini kurmayı amaçladıkları için hak ve yükümlülükler üstlendiklerini ifade etmiştir. Tüm bunlar Avrupa denetiminin üstünlüğünü vurgulasa da, AİHM'in Türkiye'ye ilişkin kararlarındaki tutarsızlıklar siyasetlik kanaatini güçlendirmektedir.

113 **Turhan, Mehmet** (1991) "Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere", *Anayasa Yargısı*, Ankara, s. 410.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve makaleler:

Anayurt, Ömer (2004) Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu, Ankara, Seçkin Yayınları.

Arslan, Zühtü (2008) Anayasa Teorisi, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınları.

Aydın, Ömür (2011) ‘Terör ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya’ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme’, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi”, C: 2 (2), s. 41-57.

Christoffersen, Jonas- Madsen, Mikael Rask (Editor) (2011) The European Court of Human Rights Between Law and Politics, New York, Oxford University Press.

Doğan, İlyas (Editör) (2015) İnsan Hakları Hukuku, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Astana Yayınları.

Erdoğan, Mustafa (2012) İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, Orion Yayınevi.

Erdoğan, Mustafa (2001) “Fazilet Partisini Kapatma Kararı Işığında Türkiye’nin Anayasa mahkemesi Sorunu”, Liberal Düşünce Dergisi, S: 23, s. 36-40.

Erdoğan, Mustafa (2001) ‘AİHM’nin RP Kararının Düşündükleri, Liberal Düşünce Dergisi’, S: 23, s. 41-50.

Eren, Abdurrahman (2004) Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri, İstanbul, Beta Yayınları.

Gözübüyük, A. Şeref-Gölcüklü, Feyyaz (2013) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Greer, Steven (2000) The Margin Of Appreciation: Interpretation And Discretion Under The European Convention On Human Rights, Human Rights Files No. 17<[www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)>, s.e.t. 7.2.2017.

Hakyemez, Yusuf Şevki (2000) Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Ankara, Seçkin Yayınları.

Hakyemez, Yusuf Şevki (2001) ‘İkibinli Yıllarda Miltan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri’, Liberal Düşünce Dergisi, Bahar, s. 74-92.

Kapani, Münci (1993) Kamu Hürriyetleri, Yedinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara, Yetkin Yayınları.

Korff, Douwe (2008) ‘The Standard Approach Under Articles 8-11 ECHR and Article 2 ECHR’, <http://ec.europa.eu/justice/news/events/conference_dp_2009/presentations_speeches/KORFF_Douwe_a.pdf>, s.e.t. 8.2.2017.

Macovei, Monica (2001) İfade Özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. Maddesi’nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, İnsan Hakları El Kitapları, No: 2.

Pekel, Abdulkadir (2016) Aile Hayatına Saygı Hakkı AİHM’in Geliştirdiği İlkeler Bağlamında Bir İnceleme, Ankara, Liberte Yayınları.

Refah Partisi Kapatma Davası İddianame, Esas Hakkında Görüş, Savunma, Gerekçeli Karar (1998) İstanbul, Kaynak Yayınları.

Sağlam, Fazıl (1999) ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Türkiye’de Kapatılan Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi’, Anayasa Yargısı, S: 16, Ankara, s. 189-203.

Sağlam, Fazıl (2000) ‘Siyasi Partiler Kanunu’nda Uluslararası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler’, Anayasa Yargısı, S: 17, Ankara, s. 233-254.

Sunay, Reyhan (2013) Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, Konya, Çizgi Kitabevi.

Sunay, Reyhan (2001) ‘Siyaset-İdeolojisi – Yargı Ekseninde’ Türkiye’de Parti Özgürlüğü Ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması’, Liberal Düşünce Dergisi, S: 22, s. 32-45.

Turhan, Mehmet (2001) ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları’ Liberal Düşünce Dergisi, S: 22, s. 129-150.

Turhan, Mehmet (1991) ‘Demokratik Toplum Düzeninin Gereklileri’, Anayasa Yargısı, Ankara, s. 401-439.

Tümay, Murat (2008) “The ‘Margin Of Appreciation Doctrine’ Developed By The Case Law Of The European Court Of Human Rights”, Ankara Law Review, V: 5 No. 2, s. 201-234.

Tümay, Murat (2011) “The Concept Of ‘Necessary In A Democratic Society’ In Restriction Of Fundamental Rights A Reflection From European Convention On Human Rights”, Human Rights Review, I: 2, V: I, December, s. 1-15.

Uygun, Oktay (2000) “Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Anayasa Yargısı 17, Ankara, s. 256-273.

Uygun, Oktay (2014) Devlet Teorisi, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Yayla, Atilla (2001) ‘AİHM’nin RP Kararı Üzerine’, Liberal Düşünce Dergisi, S: 23, s. 77.

Yokuş, Sevtap (2001) ‘Türk Anayasa Mahkemesinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Siyasi Partilere Yaklaşımı’, AÜHFD, C: 50, S: 4, s. 107-128.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları:

Association Ekin v. Fransa, BN. 39288/98, KT. 17/10/2001.

Avusturya v. Italy, BN. 9815/82, KT. 8.07.1986.

Barthold v. Almanya, BN. 8734/79, KT. 25.03.1985.

Calvelli and Ciglio v. Italy, BN. 32967/96, KT. 17.01.2002.

Chassagnou and Others v. France [GC], BN. 25088/94, 28331/95 ve 28443/95, KT. 29.04.1999.

Christian Democratic People’s Party v. Moldova, BN. 28793/02, KT. 14.01.2016.

Cumhuriyet Halk Partisi v. Türkiye, BN. 19920/13, KT. 26.04.2016.

Cumhuriyet Vakfı ve Diğerleri v. Türkiye, BN. 28255/07, KT. 8.10.2013.

De Wilde, Ooms ve Versyp v. Belgium, BN. 2832/66, 2835/66, 2899/66, KT. 18.06.1971.

Demokratik Toplum Partisi (DTP) v. Türkiye, BN. 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 ve 37272/10, KT. 12.01.2016.

DEP v. Türkiye, BN. 25141/94, 10.12.2002.

Dichand ve diğerleri v. Avusturya, BN. 29271/95, 26.02.2002.

Funke v. France, BN. 10828/84, KT. 25/02/1993.

German Communist Party v. Germany, European Commission of Human Rights, BN. 250/57.

- Gözel ve Özer v. Türkiye**, BN. 43453/04 ve 31098/05, KT. 6/07/2010.
- Gülcü v. Türkiye**, BN. 17526/10, KT. 19.01.2016.
- Gündüz v. Türkiye (Kabul edilebilirlik hakkında karar)**, BN. 59745/00.
- Handyside v. The United Kingdom**, BN. 5493/72, KT. 7.12.1976.
- Herri Batasuna and Batasuna v. Spain**, BN. 25803/04- 25817/ 04, KT. 30.06.2009.
- Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (E.R.N.E.) v. İspanya**, BN. 45892/09, KT. 01.04.2015.
- Kruslin v. Fransa**, BN. 11801/85, KT. 24.04.1990.
- Leyla Şahin v. Türkiye**, BN. 44774/98, KT. 10.10.2005.
- Maronek v. Slovakya**, BN. 32686/96, KT. 19.04.2001.
- Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) v. Türkiye**, BN. 23885/94, KT. 8.12.1999.
- Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania**, BN. 46626/99, KT. 3.02.2005.
- Refah Partisi ve diğerleri v. Türkiye (Daire Kararı)**, BN. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, KT. 31.07.2001.
- Refah Partisi ve diğerleri v. Türkiye (Büyük Daire)**, BN. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, KT. 13.02.2003.
- Republican Party of Russia v. Russia**, BN. 12976/07, KT. 12.04.2011.
- Sosyalist Parti ve diğerleri v. Türkiye**, BN. 20/1997/804/1007, KT. 25.05.1998.
- Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria**, BN. 29221/95 ve 29225/95, KT. 2.01.2001.
- Sürek v. Türkiye**, BN. 26682/95, KT. 8.07.1998.
- Şener v. Türkiye**, BN. 26680/95, KT. 18.07.2000.
- Taşdemir v. Türkiye, Kabul edilebilirlik hakkında karar**, BN. 38841/07, KT. 23.02.2010
- The Sunday Times v. Birleşik Krallık (no. 1)**, BN. 6538/74, KT. 26.04.1979.
- Thoma v. Lüksemburg**, BN. 38432/97, KT. 29.03.2001.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) ve diğerleri v. Türkiye, BN. 133/ 1996/ 752/ 951, KT. 30.01.1998.

Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine, BN. 48408/12, KT. 02.01.2015.

Vogt v. Germany, BN. 17851/91, KT. 26.09.1995.

Vyerentsov v. Ukrayna, BN. 20372/11, KT. 11.04.2013.

Young, James and Webster v. the United Kingdom, BN. 7601/76; 7806/77, KT. 13.08.1981.

Yurttaş Birliği Radko ve Paunkovski v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, BN. 74651/01, KT. 15.01.2009.

Zdanoka v. Letonya, BN. 58278/00, KT. 16.03.2006.

Diğer kaynaklar:

<[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2000\)001-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2000)001-e)>, s.e.t. 6.2.2016.

<http://elpais.com/elpais/2008/09/17/actualidad/1221639420_850215.html>, s.e.t. 7.2.2017.

<http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf>s.e.t. 3.11.2016.